

Rozpočtové omezení, preferenze a užitek

Varian, Mikroekonomie: moderní přístup, kapitoly 2, 3 a 4
Varian, Intermediate Microeconomics, 8e, Chapters 2, 3 a 4

Teorie spotřebitele

Spotřebitelé si volí nejlepší spotřební koš, který si mohou dovolit.

Příštích pět přednášek:

- rozpočtové omezení, preference a užitek
- volba a projevené preference
- poptávka a Slutského rovnice
- přebytek spotřebitele a tržní poptávka
- nejistota

Na této přednášce se dozvíte

- co je to linie rozpočtu a jak ji ovlivňují změny v příjmu a cenách,
- co jsou spotřebitelské preference a jaké mají vlastnosti,
- jak můžeme preference reprezentovat užitkovou funkcí,
- co je to monotónní transformace užitkové funkce,
- co je to mezní míra substituce a jak ji můžeme odvodit z užitkové funkce.

Rozpočtové omezení

Předpokládáme, že si spotřebitel vybírá spotřební koš (x_1, x_2) , kde x_1 a x_2 jsou množství statků 1 a 2.

Rozpočtové omezení spotřebitele je $p_1x_1 + p_2x_2 \leq m$, kde

- p_1 a p_2 jsou ceny obou statků 1 a 2,
- a m je příjem.

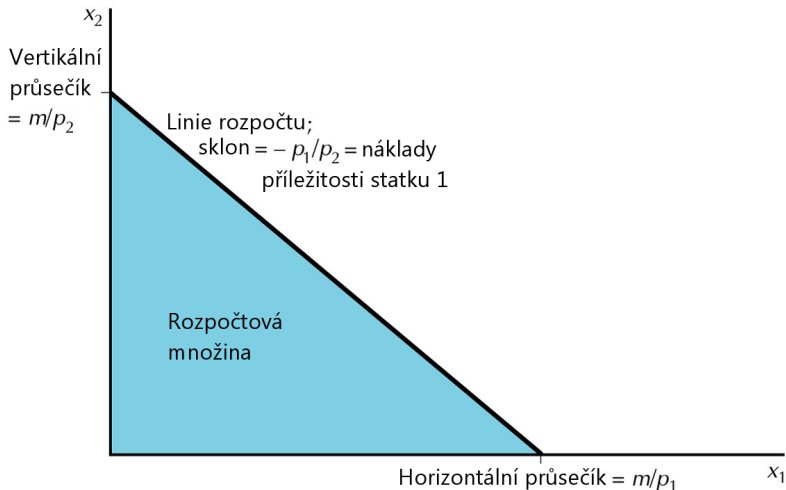
Rozpočtová množina – koše, pro které platí, že $p_1x_1 + p_2x_2 \leq m$.

Linie rozpočtu (BL) – koše, pro které platí, že $p_1x_1 + p_2x_2 = m$.

Rozpočtová množina a linie rozpočtu (graf)

Linie rozpočtu $p_1x_1 + p_2x_2 = m \iff x_2 = m/p_2 - (p_1/p_2)x_1$.

Kompozitní statek

Teorie funguje pro víc než dva statky.

Jak to nakreslit do 2D grafu? Jeden ze statků může být kompozitní statek.

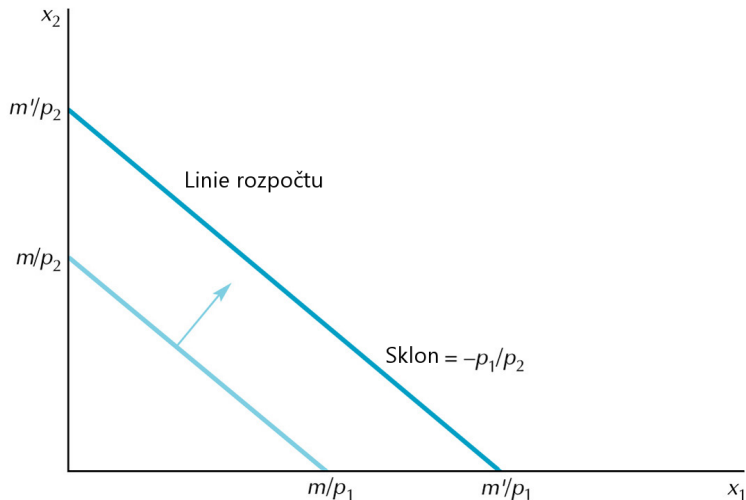
Kompozitní statek = ostatní spotřebovávané statky vyjádřené v peněžní hodnotě.

Cena kompozitního statku $p_2 = 1 \implies$
BL s kompozitním statkem je $p_1x_1 + x_2 = m$.

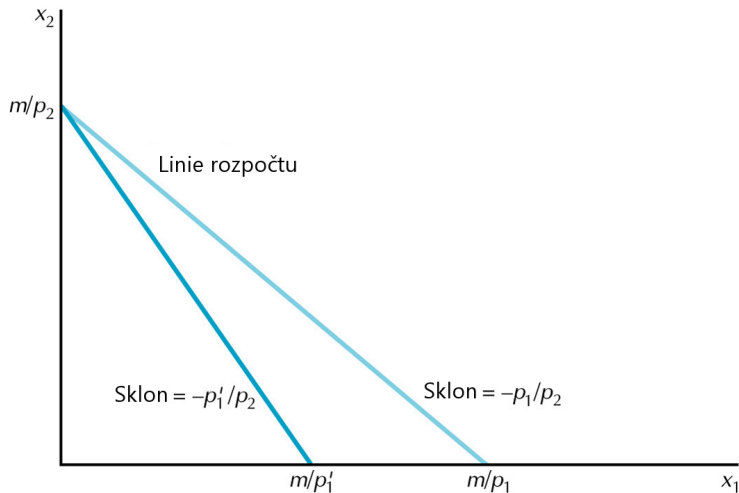
Změna příjmu

Růst příjmu z m na $m' \implies$ rovnoběžný posun ven.

Změna ceny

Růst ceny z p_1 na $p'_1 \implies$ otočení dolů okolo svislého průsečíku.

Změna ve více proměnných

Vynásobením všech cen a příjmu t nezmění linii rozpočtu:

$$tp_1x_1 + tp_2x_2 = tm \iff p_1x_1 + p_2x_2 = m.$$

Vynásobit všechny ceny t je stejné jako podělit příjem t :

$$tp_1x_1 + tp_2x_2 = m \iff p_1x_1 + p_2x_2 = \frac{m}{t}.$$

Numeraire

Libovolnou cenu nebo příjem můžeme znormovat na hodnotu 1 a upravit ostatní proměnné tak, aby se nezměnila linie rozpočtu.

Numeraire = veličina znormovaná na hodnotu 1.

Linie rozpočtu $p_1x_1 + p_2x_2 = m$:

- Stejná linie rozpočtu pro $p_1 = 1$:

$$x_1 + \frac{p_2}{p_1}x_2 = \frac{m}{p_1}$$

- Stejná linie rozpočtu pro $p_2 = 1$:

$$\frac{p_1}{p_2}x_1 + x_2 = \frac{m}{p_2}$$

- Stejná linie rozpočtu pro $m = 1$:

$$\frac{p_1}{m}x_1 + \frac{p_2}{m}x_2 = 1$$

Tři typy daní:

- **Množstevní** daň – spotřebitel zaplatí množství t za každou jednotku statku, kterou nakoupí.
→ Cena statku 1 se zvýší na $p_1 + t$.
- Daň **ad valorem** – spotřebitel platí určitý podíl τ z ceny.
→ Cena statku 1 se zvýší na $p_1 + \tau p_1 = (1 + \tau)p_1$.
- **Paušální** daň – množství daně je nezávislé na volbě spotřebitele.
→ Příjem spotřebitele se sníží o hodnotu daně.

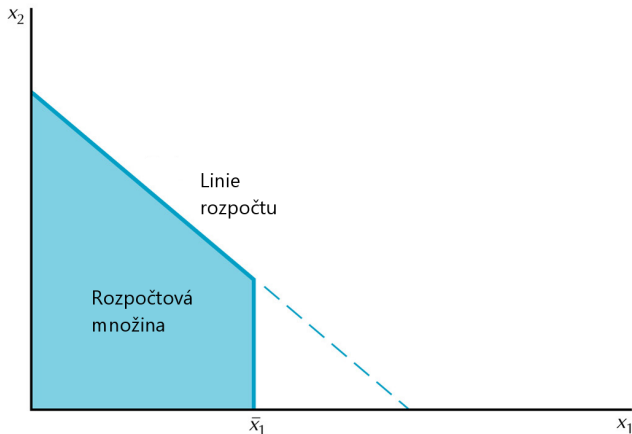
Dotace – opačný efekt než u daní

- množstevní dotace s na statek 1
→ Cena statku 1 se sníží na $p_1 - s$.
- dotace ad valorem ve velikosti σ na statek 1
→ Cena statku 1 se sníží na $p_1 - \sigma p_1 = (1 - \sigma)p_1$.
- paušální dotace
→ Příjem se zvýší o hodnotu dotace.

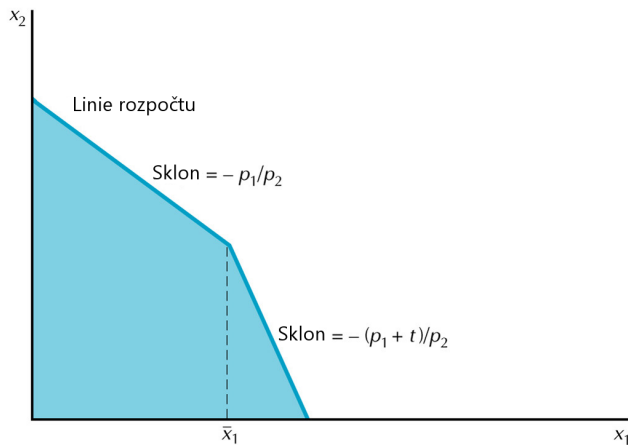
Přídělový systém

Pokud statek 1 podléhá přídělovému systému, žádný spotřebitel nemůže spotřebovat větší množství statku 1 než $\bar{x}_1$.

Zdanění větší spotřeby než $\bar{x}_1$

Pokud je zdaněna pouze spotřeba statku 1 větší než $\bar{x}_1$,
linie rozpočtu je strmější napravo od $\bar{x}_1$.

PŘÍPAD: Program potravinových poukázek v USA

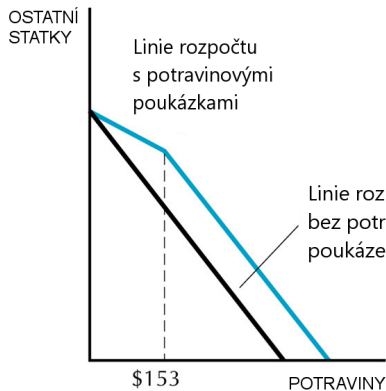
Před rokem 1979 – dotace ad valorem na jídlo + přidělový systém

- dotace – lidé platili část hodnoty potravinové poukázky
- přidělový systém – maximální množství poukázek

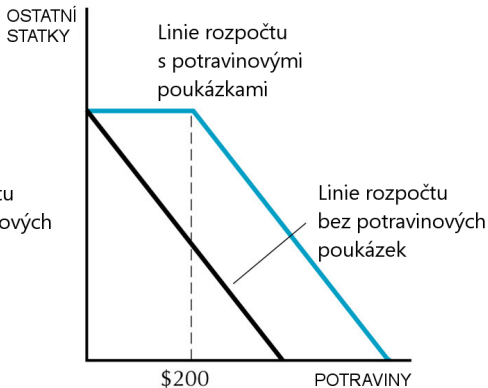
Po roce 1979 – určitý počet potravinových poukázek zdarma

PŘÍPAD: Program potravinových poukázek v USA (graf)

A

B

Spotřebitel srovnává koše podle svých preferencí.

Preferenční relace budeme zapisovat následovně:

- koš X je **striktně preferovaný** před košem Y :

$$(x_1, x_2) \succ (y_1, y_2)$$

- koš X je **slabě preferovaný** před košem Y
(koš X je alespoň tak dobrý jako koš Y):

$$(x_1, x_2) \succeq (y_1, y_2)$$

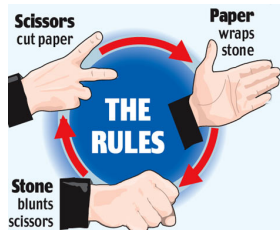
- spotřebitel je **indiferentní** mezi koši X a Y :

$$(x_1, x_2) \sim (y_1, y_2)$$

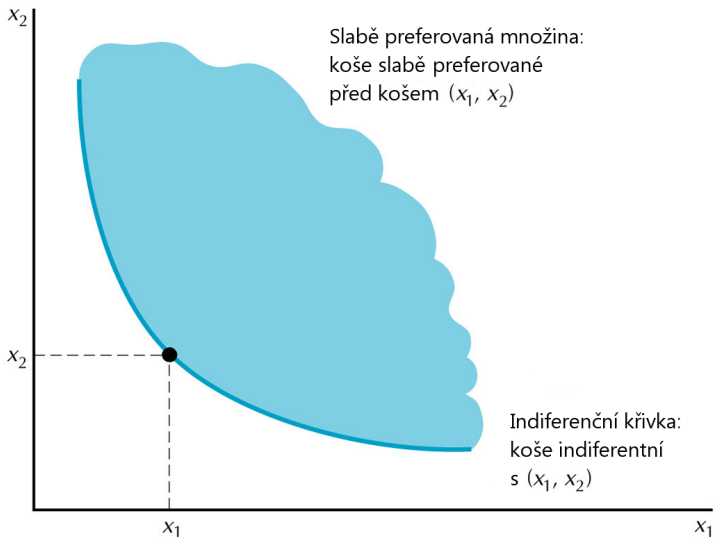
Předpoklady o preferencích

Předpoklady, díky kterým je možné seřadit koše podle preferencí:

- **Úplnost** — můžeme srovnat každé dva spotřební koše: $(x_1, x_2) \succeq (y_1, y_2)$, nebo $(x_1, x_2) \preceq (y_1, y_2)$, nebo oboje.
- **Reflexivita** — každý spotřební koš je alespoň tak dobrý jako on sám: $(x_1, x_2) \succeq (x_1, x_2)$
- **Tranzitivita** — pokud $(x_1, x_2) \succeq (y_1, y_2)$ a $(y_1, y_2) \succeq (z_1, z_2)$, potom $(x_1, x_2) \succeq (z_1, z_2)$.

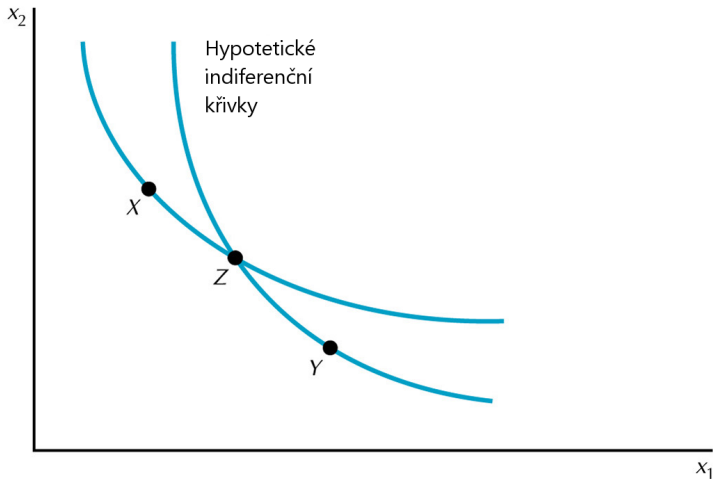

Slabě preferovaná množina a indifferenční křivka

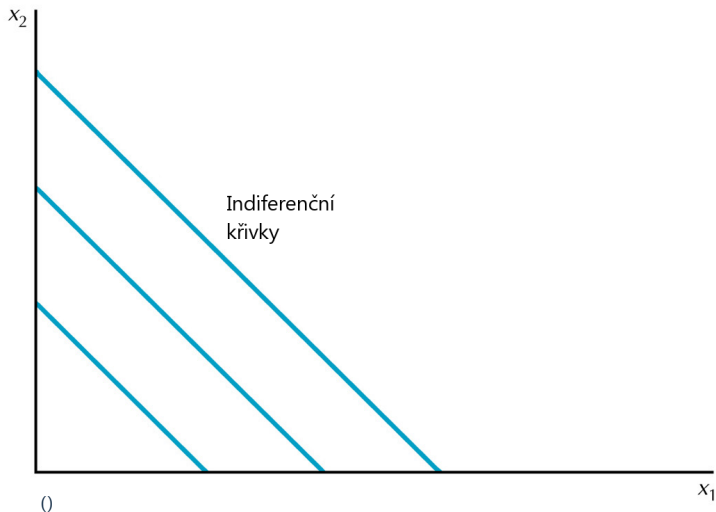
Dvě různé indifferenční křivky se nemohou křížit

Dvě různě IC takové, že $X \succ Y$. Proč se nemohou křížit?
Z tranzitivity vyplývá, když $X \sim Z$ a $Z \sim Y$, pak $X \sim Y$.

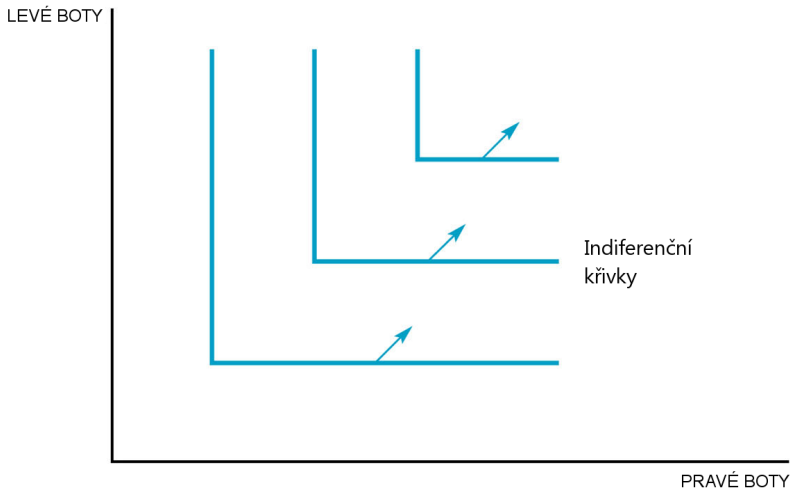
Příklady preferencí – dokonalé substituty

Spotřebitel je ochotný nahrazovat jeden statek druhým v konstantním poměru $\implies$ konstantní sklon indifferenční křivky (ne nutně -1).

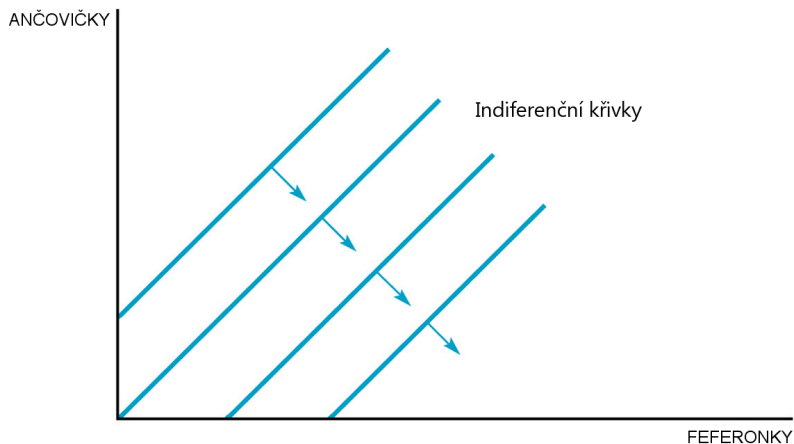
Příklady preferencí – dokonalé komplementy

Spotřeba v pevných proporcích (ne nutně 1:1).

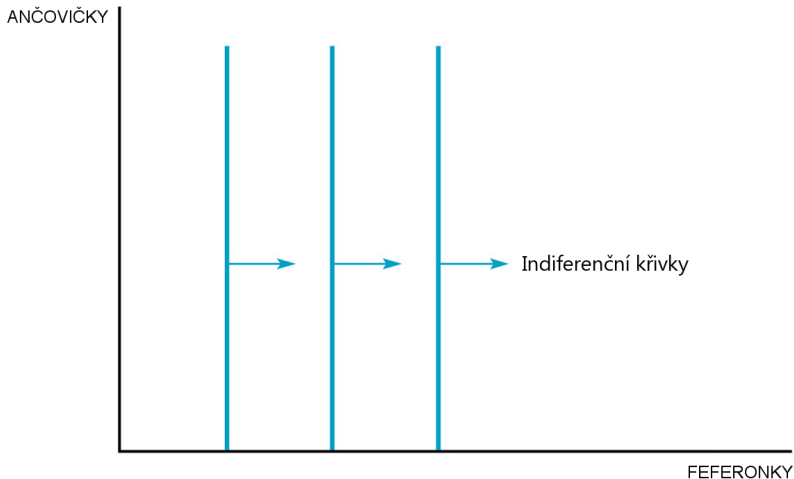
Příklady preferencí – nežádoucí statek

Spotřebitel má rád feferonky a ančovičky jsou pro něj **nežádoucí statek** = statek, který nemá rád.

Příklady preferencí – lhostejný statek

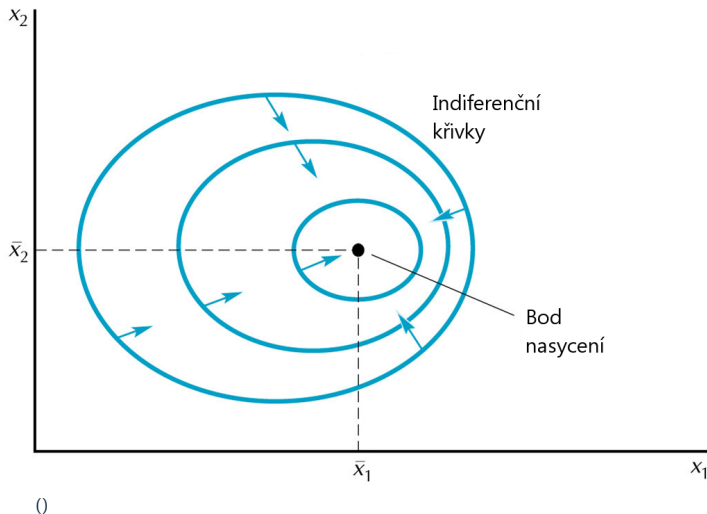
Spotřebitel má rád feferonky a ančovičky jsou pro něj **lhostejný statek** = je mu jedno, zda jej spotřebovává.

Příklady preferencí – bod nasycení

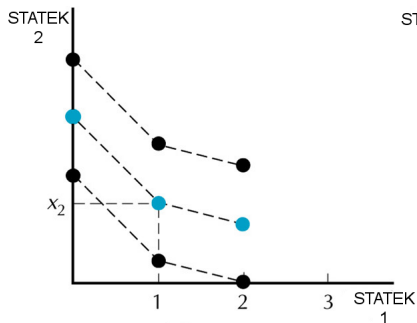
Bod nasycení je nejvíce preferovaný spotřební koš $(\bar{x}_1, \bar{x}_2)$. Když je spotřeba jednoho statku moc velká, stává se z něj nežádoucí statek.

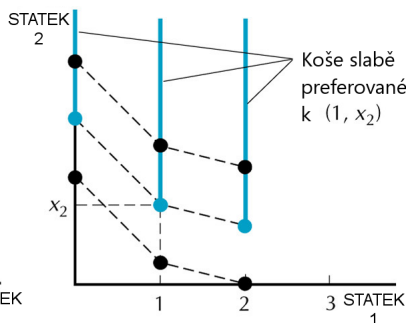
Příklady preferencí – diskrétní statky

Diskrétní statek není dělitelný – spotřeba v celých jednotkách.

- indifferenční “křivky” – množina diskrétních bodů
- slabě preferovaná množina – množina polopřímek

A Indifferenční “křivky”

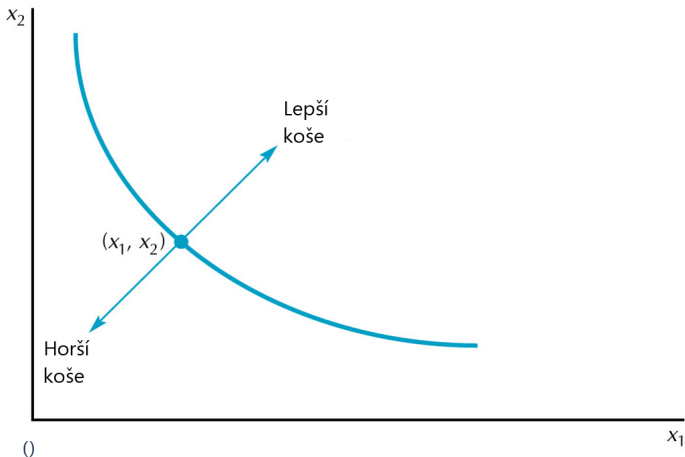

B Slabě preferovaná množina

Rozumné (well-behaved) preference

Předpoklady rozumných preferencí: monotónnost a konvexnost

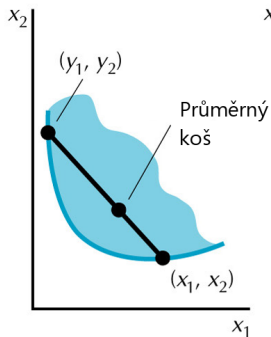
Monotónnost – čím víc, tím lépe (vylučuje nežádoucí statky) $\implies$ indifferenční křivky mají negativní sklon.

Rozumné (well-behaved) preference (pokračování)

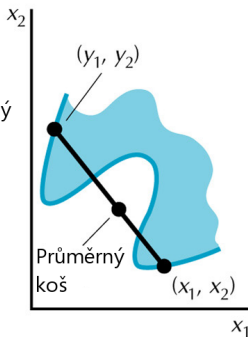
Konvexnost – pokud $(x_1, x_2) \sim (y_1, y_2)$, pak pro všechna $0 \leq t \leq 1$ platí, že $[tx_1 + (1 - t)y_1, tx_2 + (1 - t)y_2] \succeq (x_1, x_2)$.

Striktní konvexnost – pokud $(x_1, x_2) \sim (y_1, y_2)$, pro všechna $0 \leq t \leq 1$ platí, že $[tx_1 + (1 - t)y_1, tx_2 + (1 - t)y_2] \succ (x_1, x_2)$.

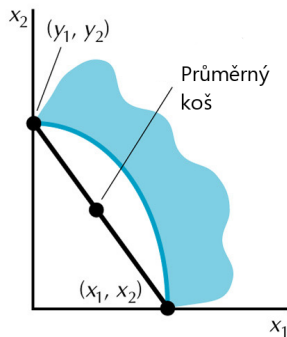

A Konvexní preference

()

B Nekonvexní preference

C Konkávní preference

Mezní míra substituce

Mezní míra substituce (MRS) = sklon indifferenční křivky:

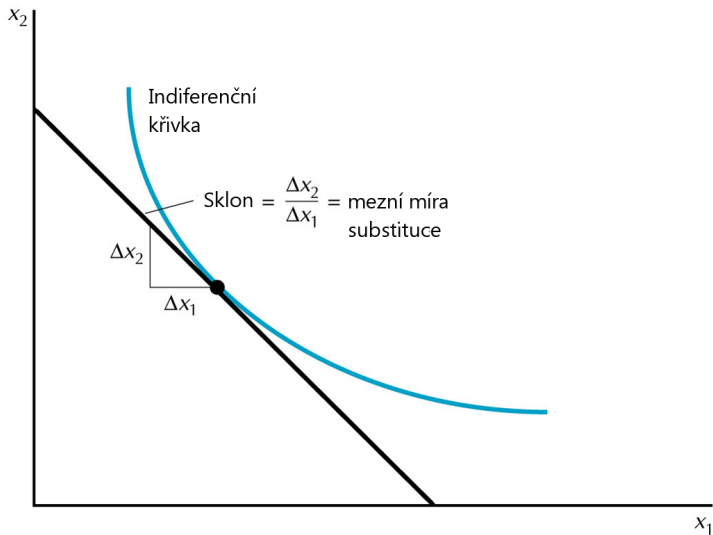
$$\text{MRS} = \frac{\Delta x_2}{\Delta x_1} = \frac{dx_2}{dx_1}.$$

Snižující se mezní míra substituce – absolutní hodnota MRS klesá, když se posouváme podél indifferenční křivky doprava dolů.

Interpretace:

- Kolika jednotek statku 2 jsem ochotný se vzdát, abych získal dodatečnou jednotku statku 1?
- **Mezní ochota zaplatit** – Kolik jsem ochotný zaplatit za dodatečnou jednotku statku 1? (Pokud je statek 2 kompozitní statek měřený v penězích.)

Mezní míra substituce (graf)

Užitek

Dvě pojetí užitku:

Kardinální užitek - přisuzuje určitý význam velikosti rozdílu mezi užitky z různých košů.

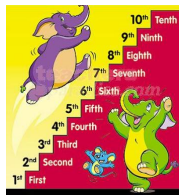
- obtížné stanovit velikost užitku
- mnoho dalších problémů

Nebudeme používat.

Ordinální užitek - popisuje preference, důležité je pouze pořadí spotřebních košů.

- snadné stanovit velikost užitku - preferovaný koš má vyšší užitek
- lze odvodit kompletní teorii poptávky

Numbers	
1 one 	6 six
2 two 	7 seven
3 three 	8 eight
4 four 	9 nine
5 five 	10 ten

Ordinální užitek

Užitková funkce přiřazuje každému spotřebnímu koši určité číslo – více preferované spotřební koše dostávají vyšší čísla.

Jestliže $(x_1, x_2) \succ (y_1, y_2)$, potom $u(x_1, x_2) > u(y_1, y_2)$.

Tabulka: různá přiřazení užitku, která popisují stejné preference:

Koš	U_1	U_2	U_3
A	3	17	-1
B	2	10	-2
C	1	.002	-3

Monotónní transformace

Pozitivní monotónní transformace $f(u)$ je libovolná rostoucí funkce.

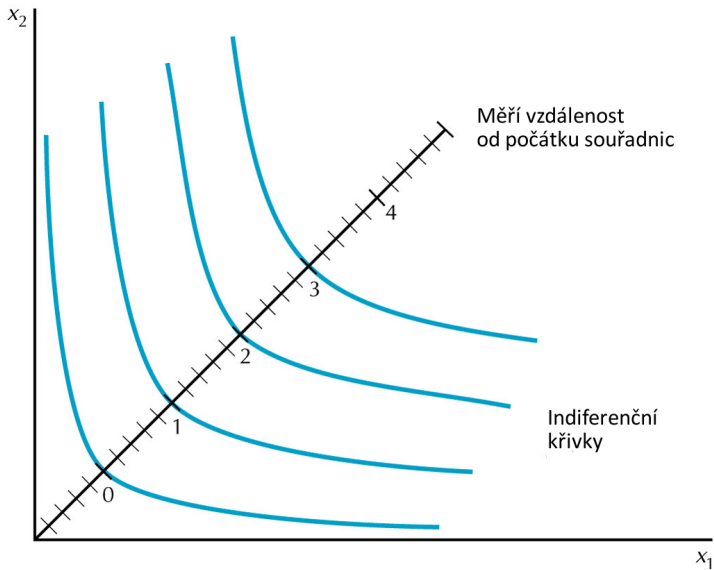
Příklady funkce $f(u)$: $f(u) = 3u$, $f(u) = u + 3$, $f(u) = u^3$.

Monotónní transformace užitékové funkce $u(x_1, x_2)$ $f[u(x_1, x_2)]$ popisuje stejné preference jako užitéková funkce $u(x_1, x_2)$.

Proč?

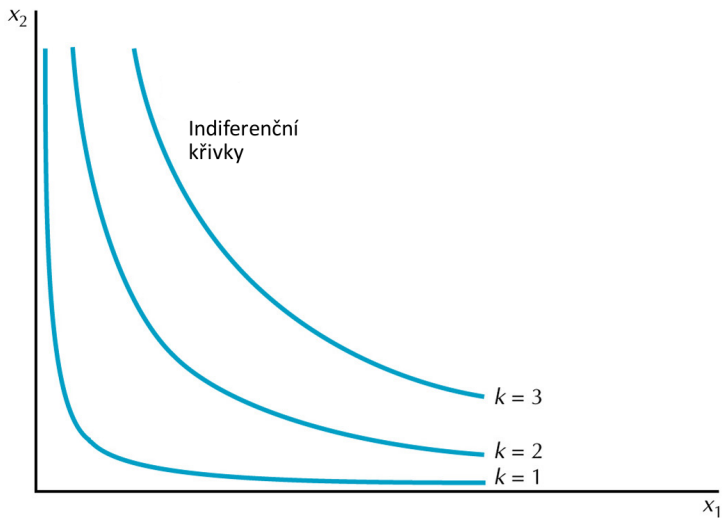
$u(x_1, x_2) > u(y_1, y_2)$, jen když $f[u(x_1, x_2)] > f[u(y_1, y_2)]$.

Konstrukce užitkové funkce z indiferenčních křivek

Konstrukce indiferenčních křivek z užitkové funkce

Užitková funkce $u(x_1, x_2) = x_1 x_2 \implies$ indiferenční křivky $x_2 = \frac{k}{x_1}$.

Příklady užitkových funkcí

Dokonalé substituty – spotřebitel je ochotný směřovat

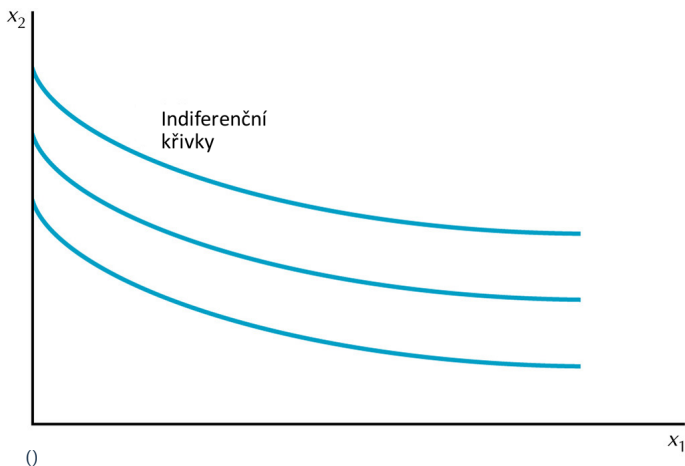
- statky v poměru 1:1 – důležitý je celkový počet:
např. $u(x_1, x_2) = x_1 + x_2$.
- 2 statky 2 za 1 statek 1 – statek 1 má dvojnásobnou váhu:
např. $u(x_1, x_2) = 2x_1 + x_2$.

Dokonalé komplementy – spotřebitel poptává statky 1 a 2

- v poměru 1:1 – důležité menší množství:
např. $u(x_1, x_2) = \min\{x_1, x_2\}$
- v poměru 1:2 – statku 1 je potřeba poloviční množství:
např. $u(x_1, x_2) = \min\{2x_1, x_2\}$.

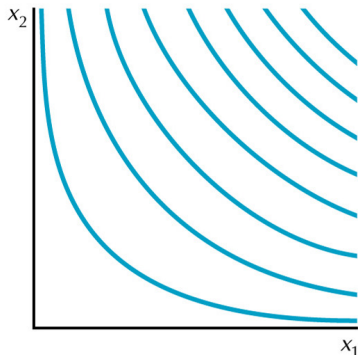
Příklady užitkových funkcí – kvazilineární preference

- Indiferenční křivky jsou vertikálně paralelní.
- Užitková funkce $u(x_1, x_2) = v(x_1) + x_2$,
např. $u(x_1, x_2) = \sqrt{x_1} + x_2$ nebo $u(x_1, x_2) = \ln x_1 + x_2$.

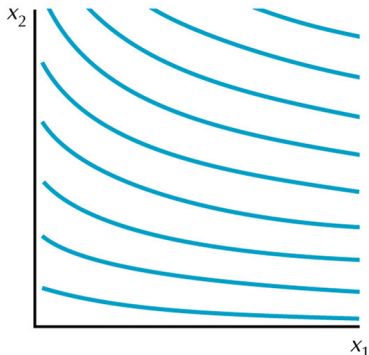

Příklady užitkových funkcí – Cobb-Douglasovy preference

- Nejjednodušší užitková funkce reprezentující rozumné preference.
- Užitková funkce má tvar $u(x_1, x_2) = x_1^c x_2^d$.
- Výhodné používat transformaci $f(u) = u^{\frac{1}{c+d}}$ a psát $x_1^a x_2^{1-a}$, kde $a = c/(c+d)$.

A $c = 1/2$ $d = 1/2$

B $c = 1/5$ $d = 4/5$

Mezní užitek

Mezní užitek (MU) je změna užitku z nárůstu spotřeby jednoho statku, zatímco množství ostatních statků je konstantní.

Vypočítáme pomocí parciální derivace $u(x_1, x_2)$ podle x_1 nebo x_2 .

Příklady:

- Jestliže $u(x_1, x_2) = x_1 + x_2$, pak $MU_1 = \partial u / \partial x_1 = 1$.
- Jestliže $u(x_1, x_2) = x_1^a x_2^{1-a}$, pak $MU_2 = \partial u / \partial x_2 = (1 - a)x_1^a x_2^{-a}$.

Hodnota MU se mění při monotónní transformaci užitkové funkce. Pokud např. vynásobíme užitkovou funkci $2x$, zvýší se i MU $2x$.

Vztah mezi MU a MRS

Chceme změřit $MRS =$ sklon indifferenční křivky $u(x_1, x_2) = k$, kde k je konstanta.

Zajímá nás taková změna $(\Delta x_1, \Delta x_2)$, pro kterou bude užitek konstantní. Tedy

$$MU_1 \Delta x_1 + MU_2 \Delta x_2 = 0.$$

$$MRS = \frac{\Delta x_2}{\Delta x_1} = -\frac{MU_1}{MU_2}.$$

MRS tedy umíme spočítat z užitkové funkce.

Pozor: Hodnota MRS se při monotónní transformaci nemění.

Pokud např. vynásobíme užitkovou funkci 2x, $MRS = -\frac{2MU_1}{2MU_2} = -\frac{MU_1}{MU_2}$.

APLIKACE: Užitek z dojíždění

Otázka: Jet do práce autobusem nebo autem?

Každý způsob dopravy představuje koš různých charakteristik, např.

- x_1 je doba jízdy do práce autem,
- x_2 je doba jízdy do práce autobusem,
- x_3 je náklad auta, atd.

Předpokládáme, že užitková funkce má lineární tvar $U(x_1, \dots, x_n) = \beta_1 x_1 + \dots + \beta_n x_n$.

Potom můžeme z pozorovaných rozhodnutí lidí statisticky odhadnout parametry β_i , které nejlépe popisují tato rozhodnutí.

APLIKACE: Užitek z dojíždění (pokračování)

Domenich a McFadden (1975) odhadli následující užitkovou funkci:

$$U(TW, TT, C) = -0,147 TW - 0,0411 TT - 2,24C,$$

kde

- TW = celkový čas chůze k a od autobusu/auta v minutách,
- TT = celkový čas jízdy v minutách,
- C = celkové náklady na cestu v dolarech.

Konkrétní tvar užitkové funkce můžeme využít k řadě účelů. Můžeme

- spočítat mezní míru substituce mezi dvěma charakteristikami.
- předpovědět reakci zákazníků na změnu ve veřejné dopravě.
- posoudit navrhovanou změnu (cost-benefit analysis).

Shrnutí

- Množina rozpočtových možností = dosažitelné spotřebních koše při daných cenách a příjmu.
- Linie rozpočtu je $p_1x_1 + p_2x_2 = m$.
- Změna příjmu posouvá linii rozpočtu, změna ceny mění její sklon.
- Ekonomové předpokládají, že preference jsou úplné, reflexivní a tranzitivní $\implies$ spotřebitel umí seřadit spotřební koše podle preferencí.
- Rozumné (well-behaved) preference jsou monotónní a konvexní.

Shrnutí (pokračování)

- Užitková funkce reprezentuje preference.
- Číselné hodnoty užitku nemají samy o sobě žádný význam. Monotónní transformace užitkové funkce popisuje stejné preference.
- Mezní míra substituce (MRS) měří, kolik jednotek statku 2 je spotřebitel ochoten vyměnit za dodatečnou jednotku statku 1
 $MRS = \Delta x_2 / \Delta x_1 = -MU_1 / MU_2$.

